

Het islamitische recht digitaal bekeken

Christian Lange

PREPRINT VERSION*

Het islamitische recht, de sharia, wordt vaak als de 'kern van de islam' beschouwd, door zowel leken als wetenschappers. Dit is een gedachte die ook door moderne en hedendaagse moslimdenkers geuit wordt. De Egyptenaar Hasan al-Banna (gest. 1949), bijvoorbeeld, de stichter van de Moslimbroederschap, een internationaal invloedrijke conservatieve moslimorganisatie, stelde dat de islam met de sharia overeenstemt. Hij argumenteerde tevens dat bij de sharia sprake is van een homogeen en alomvattend systeem, waardoor het leven van moslims op minutieuze manier geregeld wordt. Van het tandenpoetsen tot de doodstraf – alles wordt door de sharia bepaald.

Dit is echter een uiterst beperkte blik, niet alleen op de sharia maar ook op de islam. Ten eerste bestaan er belangrijke verschillen binnen het islamitische recht. Er zijn verschillende rechtsscholen en juridische discussies over hetzelfde onderwerp en deze hebben door de eeuwen heen tot uiteenlopende resultaten geleid, zelfs binnen dezelfde rechtsschool. Het is daarom vaak onmogelijk om helder te krijgen wat 'dé sharia' over een bepaald onderwerp nu eigenlijk precies zegt. Ten tweede, en dat is het belangrijkste punt, zijn moslims het niet overal en altijd met elkaar eens geweest dat de sharia en de islam hetzelfde zijn of dat de sharia centraal staat in de islam. Historisch gezien stonden moslims er anders in wat betreft de vraag van de homogeneousiteit en het alomvattende karakter van de sharia. En dikwijls hebben ze de 'kern van de islam' dikwijls in andere termen gedefinieerd: als iets dat je alleen op bepaalde momenten doet, als het juiste geloof, als het streven naar kennis en liefde of als de zoektocht naar de verlossing van de ziel in het hiernamaals en misschien ook daarvoor, in het aardse leven.

* Voor de gepubliceerde versie, zie Joas Wagemakers & Lucien van Liere (Eds.), *Wie is er bang voor religie? Waarom kennis van religie belangrijk is* (Almere: Uitgeverij Parthenon, 2019), pp. 188-194. Let op: er bestaan verschillen tussen de preprint en de gepubliceerde versie; ook de paginanummers komen niet overeen. Dit hoofdstuk werd geschreven in het kader van "SENSIS", een door de European Research Council gesubsidieerd onderzoeksproject (ERC Consolidator Grant project number 724951).

Beoefenaars van de moderne wetenschap van de islam, islamologie genoemd, zijn in de loop van de tweede helft van de 20e eeuw en aan het begin van de 21e eeuw steeds meer tot het bewustzijn gekomen dat we de islam niet met de sharia moeten vereenzelvigen. Hoe belangrijk de sharia ook is, er zijn andere tradities in de islamitische beschaving die moslims hun identiteit geven en hun dagelijks leven structureren, een bepaalde esthetica en *way-of-life*, waarin lokale gebruiken, literaire tradities zoals de Arabische en Perzische poëzie en het idee van 'fatsoen' (*adab*) een belangrijke rol spelen. Voor sommige, niet te onderschatten groepen is de islamitische mystiek, het soefisme, de 'kern van de islam'.

Hoe de sharia te bestuderen?

Toch kan er geen twijfel zijn dat we in de hedendaagse moslimwereld (in mijn optiek maken ook Europa en de V.S. hier deel van uit) nogal strenge, op strikte toepassing van de sharia gerichte moslingroepen tegenkomen. Deze groepen trekken sterk de aandacht van de media. Daarnaast is de sharia, in tegenstelling tot de poëzie en de *adab*-traditie, translokaal. Sharijuristen in de hele wereld spreken letterlijk dezelfde taal, want de islamitische jurisprudentie, *fiqh* genoemd, wordt overal in het Arabisch geleerd, en dat al eeuwenlang. Een *fiqh*-standaardwerk, zoals bijvoorbeeld de *Hidaya* van de Centraal-Aziatische auteur al-Marghinani (gest. 1196), hoort tot het curriculum van Indonesische alsook Marokkaanse shariafaculteiten.

Er kan daarom geen sprake van zijn dat de sharia niet onze aandacht waard is of dat wetenschappers zich alleen maar met de 'leuke' aspecten van de islam bezig moeten houden. In de Nederlandse islamologie zijn er dan ook tal van voorbeelden van geleerden die veel gedaan hebben voor de westerse kennis van het islamitisch recht: de Utrechtse hoogleraar Thedoor W. Juynboll (gest. 1948) valt hier te noemen alsmede, meer recentelijk, de Amsterdamse hoogleraar Rudolph F. Peters (geb. 1943). Maar nogmaals, de sharia is een complex systeem, gegrond in bijna veertien eeuwen ontwikkeling van het juridische denken en opgesplitst in verschillende rechtsscholen (grotweg: vier soennitische rechtsscholen en twee sjiiitische rechtsscholen). Hoe kunnen we deze enorme traditie te lijf gaan zonder te generaliseren over 'de sharia'?

Er zijn verschillende invalshoeken. Anthropologen kijken naar lokale praktijken:

hoe het islamitische recht in een nauw afgebakende sociale setting toegepast wordt. Historici zijn in de afgelopen decennia ernaar overgegaan om overkoepelende vragen los te laten en in plaats daarvan de *fiqh*-werken van individuele auteurs te doorgronden of een bepaalde rechtelijke norm in vergelijkend perspectief te bestuderen. Beide benaderingen kunnen een beetje kortzichtig voorkomen. Je weet nu hoe ze in een Soedanees dorpje een bepaalde vorm van echtscheiding volgens de sharia toepassen (of niet). Of je weet hoe een 12e-eeuwse Irakese jurist dacht over de vraag of je tijdens het gebed je handen langs je zij moet houden of kruisgewijs op je borst. Boeiend, maar: *what's the point?*

Op deze vraag kun je tweërlei antwoorden geven. Ten eerste: wetenschap functioneert op een cumulatieve manier. Niet elk studie leidt tot een doorbraak in onze kennis, een *paradigm shift* zoals we in het Engels zeggen. Eerder bouwen wetenschappers geduldig, steen voor steen, een huis dat langzaam groeit. Aan het begin van het proces is nog helemaal geen huis te zien, alleen fundamenten en gaten in de grond. Na een tijdje komen er muren en worden er deuren en kozijnen geplaatst. Pas helemaal aan het eind komt iemand en zet er een dak op. En heel af en toe zegt iemand: dit is een mooi gebouw, maar trouwens, het kan ook anders, laten we het huis nog een keer bouwen, maar nu met een kelder en met de ingang van de andere kant. Mijn punt is: die studies over het Soedanese dorp en van de 12e-eeuwse Irakese jurist zijn belangrijk.

De digital turn in de islamologie

Ten tweede biedt de digitalisering van de islamologie nieuwe kansen. Een enorm groot aantal shariateksten is beschikbaar in een elektronisch format. De primaire reden hiervoor is dat de elektronische verspreiding van deze teksten door de overheden en diverse privéinstellingen in de Arabische Golflanden en in Iran op een genereuze manier gesubsidieerd wordt. Hiervan profiteren ook islamologen die in de westerse wereld werkzaam zijn. Door het verzamelen van teksten van websites en online repositories kunnen wetenschappers digitale 'corpora' bouwen om ze in het vervolg met behulp van computerprogramma's door te spitten. Zo kun je de *big data* van de sharia misschien wél reduceren tot een 'kern'.

Ik zeg bewust 'misschien', want natuurlijk is dit makkelijker gezegd dan gedaan. En

alleen zelfstandige naamwoorden en namen zien. De drie grootste woorden (getoond in een kring van een enkele lijn) zijn *al-mal* ('bezit', 'geld'), *al-salam* ('vrede') en *al-salat* ('gebed'). Hierdoor zie je inderdaad in één klap waarover het voornamelijk gaat in de juridische literatuur van de islam: het privérecht ('bezit', 'geld') en het ritueel ('gebed').

Het feit dat ook 'vrede' een van de drie grootste woorden is in de wordcloud is misleidend en hier zien we meteen waarom de digitale analyse van *fiqh*-teksten door een computer niet werkbaar is zonder de input van een islamoloog. Want: je moet bij *al-salam* niet denken dat het over een verbod op oorlog gaat en ook niet aan de leus: 'De islam is vrede'. Het woord *al-salam* wordt namelijk—ook in *fiqh*-werken—vooral in contexten gebruikt die niet strikt juridisch zijn. *Al-salam* wordt bijvoorbeeld gebruikt als onderdeel van de formule '*alayhi al-salam* ('vrede zij met hem)'), wat in de *fiqh*-teksten standaard gebeurt zodra een profeet of een befaamde jurist uit het verleden genoemd wordt. Het woord *al-salam* kan ook naar een verplicht tekstje verwijzen dat tijdens het gebed gereciteerd moet worden (*al-salam 'alaykum*, 'vrede zij met u'), en daarmee zijn we terug bij *al-salat*, 'gebed'. Tenslotte is 'Abdussalam' (Ar.: '*abd al-salam*') geen ongebruikelijke voornaam voor een man. In geen enkele van deze drie voorbeelden heeft *al-salam* de juridische betekenis van vrede tussen de mensen of tussen naties.

Is de digitale islamologie de toekomst?

Als we gaan kijken welke personen het vaakst genoemd worden in ons *fiqh*-corpus zien we dat de profeet Mohammed een cruciale rol speelt. Hij wordt niet als 'Mohammed' aangesproken, maar als 'de Profeet' (*al-nabi*) of 'de Boodschapper' (*al-rasul*), zoals te zien is in de kringen met een dubbele lijn. In de kringen met een drievoudige lijn zien we drie woorden naar voren komen: *hanifa*, *malik*, en *al-shafi'i*. Deze woorden verwijzen naar de drie grote juristen uit de begintijd van de islam, Abu Hanifa (Irak, gest. 767), Malik ibn Anas (Arabisch schiereiland, gest. 795) en al-Shafi'i (Egypte, gest. 820). De laatste, al-Shafi'i, wordt vaak ook als de 'meesterarchitect' van het islamitische recht beschouwd.

Bij het woord *malik* komen wij een soortgelijk probleem tegen als eerder bij het woord *al-salam*: *malik* verwijst naar meerdere dingen tegelijk. Het woord *malik* betekent namelijk ook 'eigenaar', zoals in *malik al-bayt* ('de eigenaar van het huis'). We zouden dus

moeten kijken in hoeveel gevallen *malik* als eigennaam gebruikt wordt in ons corpus en in hoeveel gevallen het 'eigenaar' betekent. Dit kan, maar is niet bepaald makkelijk om te doen. En we weten niet eens of de andere woorden in de *word cloud* niet óók dubbelzinnig zijn. Dit probleem illustreert een zwakte van het *digital text mining*, en is een van de redenen om niet al te enthousiast te raken over de *digital turn* in de (geestes)wetenschappen, zoals dit vaak genoemd wordt. Trouwens, dat Abu Hanifa, Malik ibn Anas en al-Shafi'i de grondleggers van het islamitische recht waren wisten we al lang. De digital analyse heeft in die zin geen nieuwe inzichten opgeleverd. Hooguit kunnen we het belang van de drie juristen nu wat beter kwantificeren, in de trant van: 'Al-Shafi'i wordt 10% meer genoemd in de *fiqh*-literatuur dan Abu Hanifa'. Maar dit zegt eigenlijk niet veel.

Kortom, de digitale analyse van het islamitisch recht heeft zijn eigen beperkingen. Er zijn ook valkuilen die zonder de kennis van islamologen niet te omzeilen zijn. De oude droom dat de wetenschap een omvattende, correcte visie op dé sharia kan geven is vooralsnog buiten bereik. Desondanks biedt de digitale analyse ook belangrijke voordelen. De visualisering van teksten, zoals in de *word cloud* die we hier hebben laten zien, is aantrekkelijk. In één klap ontstaat er een 'totaalbeeld' van een complexe traditie. Ook inhoudelijk vallen er dingen te leren, ook door dat wat we *niet* zien. Het woord dat zo centraal staat in de *word cloud*, namelijk *al-salam*, betekent weliswaar niet 'vrede' in een juridische zin, maar het is opmerkelijk dat het meest gebruikelijke woord voor 'oorlog', *jihad*, in de *word cloud* helemaal ontbreekt. Aan het begin van dit hoofdstuk stelde ik dat de sharia niet de kern van de islam is. En wat blijkt op basis van onze digitale analyse? De *jihad* is niet de kern van de sharia. Reden om ietsje relaxter tegen de sharia aan te kijken.